

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРА та КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

ВИПУСК 38

Регіональна історія та культура
в сучасних дослідженнях

Ніжин - 2007

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЯ

Карский А.А. Академик Е.Ф.Карский в Нежине в 1918 году 3	
Арват Н.Н. Единство противоположностей как одна из черт поэтики Н.В.Гоголя ("Мёртвые души") 14	
Самойленко Г.В. Библиотека Гимназии высших наук кн. Безбородко в Нежине и читательские интересы Н.Гоголя-студента 21	
Острянко О. Трансцендентні основи буття в поезіях Емми Андієвської та Емілі Дікінсон 33	

ІСТОРІЯ

Ростовська О.В. Галицько-Волинська Русь: князівство, королівство чи держава? 46	
Кукуруза Ж.Б. Козацьке землеволодіння на Правобережній Україні: особливості становлення в Литовську добу (кінець XIV – початок XVI ст.) 56	
Кочергін І.О. Дніпропетровськ. Де шукати точку відліку? 63	
Сакало О.Є. Структура селянської сім'ї другої половини XVIII століття: на прикладі села Митченки Пирятинської першої сотні Лубенського полку 75	
Скус О.В. Маловідомі сторінки історії уніатської церкви на Уманщині (кінець XVIII – середина XIX ст.) 83	
Шевченко Н.О. Київська Русь у історичній схемі М.О.Максимовича (початки Давньоруської державності) 89	
Асауленко О. Густинський Свято-Троїцький монастир: тенденції розвитку в XIX столітті 97	
Колесник О.В. Становище духовенства Полтавської єпархії у XIX ст. 103	

Самойленко О.Г. Історико-філологічне товариство при Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька як центр дослідження гуманітарної науки на Північному Лівобережжі наприкінці XIX – на початку XX ст.	109
Наумов С.О. Становлення українського політичного руху на Північному Лівобережжі: структурна характеристика (90-і рр. XIX ст. – 1904 р.)	119
Лейберов О.О. Ідеї парламентської демократії в діяльності антигетьманської опозиції та Директорії УНР (1918 – початок 1919 рр.)	124
Корновенко С.В. Аграрна політика білогвардійських урядів А.Денікіна, П.Врангеля в українському селі (радянська історіографія 1930–1950-х рр.)	138
Дудка В.І. Феномен ментальності селянства Лівобережної Наддніпрянщини як чинник національно-демократичної революції 1917–1920 рр.	147
Дудка Л.Г. Висвітлення ролі селянства в революційних подіях 1917–1920 років у шкільних підручниках з історії України	153
Власенко В.М. Філія Українського Товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки	160
Тригуб О.П. Українська соборно-єпископська церква у релігійному житті Північного Лівобережжя 20–30-х років XX ст.	171
Гончаренко О.М. Окремі проблеми формування кадрового складу місцевих окупаційних адміністрацій та органів поліції Райхскомісаріату "Україна": непрості відповіді та нові інтерпретації (1941–1944 рр.)	180
Кязимова Г.Х. Свідома колаборація чи спроба вижити: стосунки інтелігенції і влади у зоні "Трансністрія" (на матеріалах окупаційної преси)	188
Михайлуца М.І. Етно-конфесійні аспекти трансністрійського життя (1941–1944 рр.)	195

Тарасов В.В. Публікаторська робота українських періодичних видань 1989–1991 рр. як перший етап усунення "білих плям" вітчизняної історії.....	205
--	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Будзар М.М. Еволюція форм художнього життя у культурному просторі сільської дворянської садиби Лівобережної України XIX ст.....	213
Дорохина Л.А. "Философское пробуждение" как составная часть отечественной культуры рубежа XIX–XX вв.	222
Отрох Н.В. Збиткова популярність Києво-Межигірської фаянсової фабрики	228
Тарасенко О.О. Викладацька діяльність П.В.Павлова в університеті Св.Володимира у середині XIX ст.....	236
Шаповал Л. Наукова спадщина В'ячеслава Липинського в дослідженнях сучасних істориків.....	249

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Карский А.А. Обнаруженные сведения об отце академика Евфимия Феодоровича Карского	259
Карский А.А. Письмо Володимира Гнатюка.....	286

**Викладацька діяльність П.В.Павлова
в університеті Св.Володимира у середині XIX ст.**

У статті досліджується викладацька діяльність професора Платона Васильовича Павлова (1823–1895) в університеті Св.Володимира у 1847–1859 рр. та вплив на формування світогляду київського студентства та наукової школи істориків університету.

Серед викладачів університету Св.Володимира у середині XIX ст. одне із почесних місць належить Платону Васильовичу Павлову (1823–1895), діяльність якого в університеті розпочалася 160 років тому. Постать професора Павлова була непересічна для свого часу. Метою статті є проаналізувати викладацьку діяльність професора Платона Васильовича Павлова (1823–1895) в університеті Св.Володимира у 1847–1859 рр., його вплив на формування світогляду київського студентства та наукової школи істориків університету, дослідити, як вчений своєю науковою зацікавленістю та власним прикладом надихав студентство вивчати історичний процес, служити високим ідеалам просвітництва, створював мотивацію для студентства зробити особистий внесок у розвиток культурного і суспільно-політичного життя, розуміння патріотичного обов'язку та перспективи діяльності на "користь загальну" у середині XIX ст. Зазначені питання є досить актуальними і в наш час, на початку XXI ст., у період реформування вищої школи та вироблення стратегії розвитку української освіти загалом, її державного стандарту – концепційних засад, педагогічних принципів, національно-гуманістичної орієнтації та пріоритетів, в інтеграції вітчизняного і зарубіжного освітньо-наукового досвіду.

Наступником Миколи Івановича Костомарова на кафедрі російської історії в університеті Св.Володимира став кандидат Петербурзького Головного Педагогічного інституту – Платон Васильович Павлов (1823–1895) [1, с. 533–537]. 22 травня 1847 р. він був призначений ад'юнктом в університет Св.Володимира, а 27 червня 1847 р. здобув ступінь магістра грецької словесності у Петербурзькому університеті [2, 1, 4, 7]. У Києві його чекала зміна спеціальності. 31 грудня 1850 р. ад'юнкт П.В.Павлов був затверджений екстраординарним професором [3, с. 3], а 26 березня 1852 р. – ординарним професором кафедри російської історії [4, 5, 1, 3].

Викладав П.В.Павлов курс російської історії дванадцять років – з вересня 1847 р. до кінця грудня 1859 р. [5, 3, 114, 69, 27, с. 44–45].

У 1849 р. 26-річний вчений здобув ступінь доктора історичних наук, політичної економії і статистики у Московському університеті. Його дисертація "Об историческом значении царствования Бориса Годунова" [6] стала блискучим явищем тодішньої російської історії, ввела його до кола представників державницької школи в російській історіографії. Професори Московського університету Т.М.Грановський, П.М.Кудрявцев, С.М.Соловійов, О.М.Бодянський, Ф.І.Буслаєв, С.П.Шевирьов, які опонували на диспуті, одночасно вшанували молодого вченого. Цей момент життя історик вважав найщасливішим [7; 8].

Оцінюючи результати розвитку вітчизняної історичної науки другої чверті XIX ст., О.М.Піпін назвав П.В.Павлова серед значних представників "нової історичної школи" 40-х років, імена яких залишаться у пам'яті російської історіографії [8, с. 194–195]. К.Н.Бестужев-Рюмін відзначав вплив П.В.Павлова на молодого С.В.Єшевського, "як і на багатьох у той час" [9, XXVII]. Співчутливо відносився до його професорської діяльності та наукового напрямку М.І.Костомаров [10, с. 551]. Однак після урядових репресій 1862 р., які насильно відірвали професора Павлова від безпосередньої участі у науковому житті, його ім'я поступово забувалося.

Архівні джерела дозволяють скласти уявлення про "творчу лабораторію" вченого у 1849–1850 рр.: у викладанні керувався творами М.М.Карамзіна, І.Ф.Еверса, М.Г.Устрялова, М.П.Погодіна, С.М.Соловійова та ін. Пропонував наступні теми студентських дослідницьких робіт: "Про причини міжусобиць між руськими князями і про їхній вплив на суспільство в період часу від Рюріка до Івана Калити і Гедиміна"; "Про відмінність земської Новгородської системи від інших земських систем древньої Русі"; "Про значення опричнини в російській історії" [11, с. 22–23].

Тему "Про причини міжусобиць між руськими князями і про їхній вплив на суспільство в період часу від Рюріка до Івана Калити і Гедиміна" обрав на здобуття ступеня кандидата студент Іван Лашнюков, один із перших і кращих учнів професора Павлова, який у подальшому 15 років очолював кафедру російської історії Ніжинського ліцею князя Безбородька і був окрасою закладу, а потім короткий термін до передчасної смерті викладав на кафедрі російської історії університету Св.Володимира. Засвоєні Іваном Лашнюковим під керівництвом професора Павло-

ва метод історії як критика джерел історії і поглядів на неї вчених та вивчення великих питань політичної історії, культури як головний предмет дослідження у подальшому характеризували його як викладача і дослідника.

У рецензії на роботу професор Павлов визнав влучне пояснення автором багатьох явищ удільного періоду руської історії [12, с. 1]. Відозва на працю, відзначену золотою медаллю, дає уявлення про метод досліджень школи П.В.Павлова: "Наукова робота написана автором переважно за літописними джерелами, використано два взаємопов'язані методи: критичний і оповідний. В ній, з одного боку, чітко розкрито зміст подій, а з іншого – викладені самі події. Ця робота має цілком визначену вагу для науки вітчизняної історії, бо, об'єднуючи у собі результати попередніх досліджень М.Г.Устрялова, М.П.Погодіна, К.Д.Кавеліна, С.М.Соловйова, вносить багато зовсім нового у царину історичного бачення як у цілому, так і в деталях" [13, с. 6].

У рецензії на магістерську роботу Віталія Шульгіна "Погляд на становище жінки в язичницькій Русі та на поступовий розвиток затворництва жінки в Росії" професор Павлов наголосив, що автор дослідив нове питання, ґрунтовно вивчив його, відзначив розум автора, його кмітливість, логічну послідовність висновків [14, 21]. 4 серпня 1849 р. В.Я.Шульгін був затверджений ад'юнктом кафедри всесвітньої історії на допомогу професору О.І.Ставровському. За спогадами О.В.Романовича-Славатинського сучасники отримували "особисте задоволення від блискучих лекцій професора всесвітньої історії В.Я.Шульгіна, в яких він яскраво зображував певну епоху та її людей, його аудиторія завжди була повною, а лекції закінчувалися оплесками, що на той час вважалося майже державним злочином" [15, с. 371–372].

Запропоновані П.В.Павловим конкурсні теми з російської історії, для виконання яких необхідно було добре знати фактичний матеріал та останні досягнення історичної науки, вміти критично їх осмислювати – заклали вимоги, на яких відбувалося формування напрямку його наукової школи.

Назви студентських наукових робіт розкривають тематику їх змісту: "Звідки з'явилися слов'яни у Європі", "Про основні відмінності історії Малоросійської від Московської", "Про значення опричнини та земщини у російській історії", "Про Нестора-літописця і руські літописи", "Про вчених, які вивчали російську історію у часи Катерини II", "Про історичне значення княжих

з'їздів, дум та громадських віч", "Про історичне значення церковних соборів у древній Русі", "Про договори Олега, Ігоря і Святослава", "Про праці Шльоцера у царині російської історії", "Про М.Карамзіна як історика" [16; 22; 23; 24; 25; 24; 14, 1].

Наголосимо, що за роки праці в Київському університеті П.В.Павлов завдяки активній діяльності вплинув на формування світогляду студентства та сформував свій напрямок школи істориків університету на засадах критичного методу та просвітництва.

Період роботи історика в університеті співпав із часом, коли після розкриття Кирило-Мефодіївського товариства студенти Київського університету відчули репресії: пильність субінспекторів, повальні обшуки з метою виявлення творів Т.Г.Шевченка, програмних документів товариства, заходи щодо вилучення серед студентів думок про колишню волю Малоросії, Гетьманщину, прискіплива увага до тих, хто вивчав малоросійські старожитності, історію, літературу, якнайуважливіше насадження ідеї російської офіційної народності.

У кінці 40-х років XIX ст. імперський уряд, наляканий революціями у Західній Європі, посилив переслідування передової суспільної думки і науки. У жорстких умовах перебували науково-дослідницька робота, викладання, поширення знань. Основна увага приділялась не науковій цінності лекцій, а їх благонадійності. Вивчення суспільних наук намагалися звести до мінімуму. Встановлювався ретельний нагляд за діяльністю професорів і викладачів, "за духом і напрямом викладання". Професорів зобов'язали подавати програми курсів на затвердження факультетськими зборами і ректором [17, с. 1041–1047].

Особливу увагу було звернено на викладання державного права, політичної економії, на науки про фінанси і "всі взагалі історичні науки". Програми цих предметів затверджувало Міністерство народної освіти. Від ректорів і деканів вимагали захистити молодь від "шкідливих думок про вигадані переваги республіканського чи конституційного правління, про обмеження монархічної самодержавної влади, про рівність усіх станів". Категорично забороняли висловлювати критичні міркування щодо тяжкого становища кріпосних селян і зловживання поміщиків, бажаності змін у відносинах поміж станами [18, с. 448–450].

Царизм "знешкоджував" університети, перетворював їх на учбові заклади, що готують обмежених, проте благонадійних чиновників. Чинився тиск на професуру, провадилася відповідна

"виховна робота" серед молоді, яка вчилася. Так, київський генерал-губернатор Д.Г.Бібіков був ладен миритися з пияцтвом, розпустою студентів, аби це тільки відволікало від захоплення політикою [19, с. 627]. Викладання гуманітарних дисциплін зазнало особливого утиску влади. Від професури вимагали беззастережної апології самодержавству й усім вітчизняним "нововведенням". Передову наукову думку переслідували [20, 2, 4].

На наш погляд, відчуття епохи найбільш виразно й об'ємно відтворено у спогадах її сучасників. За спогадами О.В.Романовича-Словатинського: "То був тяжкий час для університетської науки, коли професори гуманітарних і юридичних наук у програмах своїх курсів повинні були відхрещуватися від усіляких теорій" [21, с. 144].

Все нове сприймалося як замах на "устої", зустрічалося із підозрою і недовірою. Тих, хто не мав схильності із ентузіазмом проводити урядову лінію, жертвувати наукою заради кар'єри, врятувати могло вилучення із лекцій узагальнюючих думок, ідей, відмова від наукової, суспільно-значущої проблематики, прийомів наукової критики, заглиблення у частковості. У такій атмосфері набував все більшого розвитку фактологічний, бібліографічний напрямок у науці. Виявлялась тенденція до дрібнотемності наукових досліджень, до обмеження наукової діяльності виявленням, накопиченням фактів, острах мислення та широких, узагальнюючих висновків, відхід від розробки принципових проблем науки [22, с. 52].

Проте із середини XIX ст. у суспільстві в цілому відбулися суттєві зрушення. Перший помітний рух самобутньої наукової думки, прагнення професорів не тільки навчати студентів наукам, а й залучати до західно-європейської культури, ставити вищі моральні й суспільні завдання виявилися на початку 40-х років у Московському університеті, що мало велике просвітницьке значення для того часу. "Вплив Московського університету і літератури ("Отечественных записок") поступово позначався і в інших університетах; викладання почало виходити з відсталих і нежиттєвих курсів, вузьких стін аудиторій і стало впливати не тільки на студентів, але і на саме суспільство", – згадував М.К.Ренненкамф [23, с. 34–49].

Незважаючи на гнітючу суспільно-політичну атмосферу, авторитет історико-філологічного факультету Київського університету в кінці 40-х – на початку 50-х років був дуже високим. На ньому навчались кращі студенти університету. Лекції корифеїв – професорів-просвітителів П.В.Павлова, В.Я.Шульгіна (1822–1878) [24, с. 760–

777], І.В.Вернадського (1821–1884) [25, с. 97–103], М.Х.Бунге (1823–1895) [26, с. 74–84] відвідували студенти всіх факультетів. Просвітницька атмосфера, що була створена цими особистостями, формувала майбутніх вчених, які ставали гідними спадкоємцями ідей вчителів.

В умовах пореформенного бурхливого розвитку капіталістичних форм економіки, активізації суспільного, соціального, культурного життя національних окраїн значно зріс попит на широко освічених спеціалістів різноманітних галузей. Домінуюча роль у їх підготовці у 60–90-ті рр. XIX ст. належала університетам. Зокрема реформи у системі освіти 1860-х років відкрили для нижчих верств більший доступ до неї на всіх рівнях, враховуючи університетський, удосконалили програму навчання, надали університетам більшу автономію, послабили цензурні утиски. Роль університетів – осередків наукової думки, об'єднань творчих сил інтелігенції – у суспільно-політичному житті визначалася їх передовими, прогресивними традиціями, місцем у загальній політиці уряду самого університетського питання.

Об'єктивне значення суспільно-просвітницького руху 60-х років, що суттєво вплинув на подальший розвиток культури, було перш за все у демократизації знань. Упродовж усього декількох років дивовижно насиченої й цілеспрямованої роботи було досягнуто значного піднесення культурного розвитку суспільства. Поруч із попереднім дворянським "освіченим суспільством" зростала мисляча верства різночинців, які швидко займали ключові позиції в культурному і суспільно-політичному житті країни, особисто впливали на хід її розвитку. Просвітництво "шестидесятники" сприймали надзвичайно широко: могутнім чинником поступу, надійним засобом проти застою і рутини. Наука цікавила суспільство не стільки сама по собі, скільки як засіб пізнання майбутньої долі Батьківщини, перспектив її розвитку, засобів її раціональної перебудови на новий устрій.

Платон Васильович Павлов з повним правом посідає одне із найпочесніших місць серед когорти просвітників – "шестидесятників", діячів освіти, науки і культури, які своєю діяльністю дієво вплинули на формування світогляду різночинної молоді, її палкого бажання зробити особистий внесок у розвиток культурного і суспільно-політичного життя суспільства.

У своїх лекціях професор Павлов ставив перед слухачами гострі питання, що безпосередньо перегукувалися із сучасністю, і

тим впливав на формування світогляду молоді, спонукав її критично осмислювати дійсність. Його лекції викликали захоплення і користувалися популярністю серед студентів. Його слухач В.Г.Авсеєнко свідчив: "Він поєднував у собі репутацію поважного вченого з ореолом носія "кращих ідей", покликаного керувати молодим поколінням у його прагненні суспільного і морального ідеалу" [27, с. 723]. Студенти ставилися до нього з великою повагою.

Наголосимо, що антифеодальна сутність й демократичні тенденції просвітництва, надання вирішального значення освіті віддзеркалювали об'єктивні потреби свого часу, більш за все відповідали настроям різночинної інтелігенції, яка вийшла на арену суспільного і культурного життя Російської імперії.

Просвітництво збуджувало самосвідомість цього соціального прошарку, особливо його молодого покоління. Перед студенством відкривалися перспективи діяльності "на користь загальну", які запалювали його, породжували нове розуміння патріотичного обов'язку.

Пояснюючи ідеї соціального та культурного прогресу, П.В.Павлов допомагав молоді усвідомити її високу історичну місію. Цілком зрозуміло, що свідомі інтелігентна молодь бачила в його особі не тільки співника, але значною мірою виразника її ідейної позиції [28, с. 233].

У спогадах студент, згодом професор правник Київського університету О.В.Романовича-Славатинського відзначає: "Навряд чи-небудь лекції так сприяли розумовому розвитку, як лекції цього професора. Він тоді був повен юності, красоти і моральної чистоти. Для Києва він був тим, чим Грановський для Москви, Каченовський для Харкова – сячем істини і добра. Я дуже цінував його лекції і не пропустив жодної з них за всі чотири роки" [29, с. 619].

Усвідомлюючи важливість розуміння російської історії юристами, професор Павлов звернувся до Ради університету із пропозицією дозволити їм слухати її разом із філологами всі чотири роки.

"Однак, заради справедливості слід сказати, – визнавав О.В.Романович-Славатинський, – що він читав нам не стільки російську історію, скільки історію світової цивілізації. Однак до російської історії відносився його чудовий курс, який він називав "Історія науки російської історії", але більша частина його лекцій була присвячена з'ясуванню закону взаємності послуг – основного закону, що рухав історичні події. Він мав рідкісний талант

стисло й ясно виразити сутність усякої доктрини, всякої філософської системи. Якщо я виніс із університету розуміння Гегеля, то був зобов'язаний цим лекціям Павлова" [30, с. 619].

Ще на початку 50-х років XIX ст., досліджуючи історичний досвід людства та з'ясовуючи закономірності історії, вчений намагався вивести основний історичний закон. Формулював його так: "Історія російського суспільства зокрема, історія суспільства взагалі є здійснення у даній місцевості в певний час закону взаємності речових й моральних послуг для задоволення речового і морального споживання, згідно з удосконаленням способів сучасного виробництва, – закону, що постійно порушується зовнішніми причинами, та через розвиток споживання, а також засобів виробництва, і внаслідок цього, який прагне поновитися шляхом перетворень і переворотів то зверху, то знизу" [31, с. 220].

Вивчення історії переконало П.В.Павлова в тому, що стародавнє руське життя стає зрозумілим лише під час дослідження матеріальних пам'яток у поєднанні їх з писемністю, при порівнянні зі старожитностями, що відтворюють життя європейських народів, а також за наочним ознайомленням із предметними пам'ятками, що відображають із різних сторін побут європейських народів [32, с. 20].

Порівняльне вивчення археологічних пам'яток європейських народів та поповнення знань з археології у слов'янських землях, Німеччині, Італії, Греції, Франції [33, с. 18] стало метою закордонного наукового відрядження вченого з 20 грудня 1856 р. до 7 вересня 1858 р. [34, с. 19].

Так, перебуваючи в одному з відділів лондонського Британського музею, де зберігалися стародавні руські рукописні пам'ятки, професор Павлов розглянув деякі з них і надав у музей коротке пояснення змісту французькою мовою; оглядаючи старожитності Праги – користувався вказівками відомого славіста Вячеслава Ганки, вивчаючи археологічні зібрання Відня – спілкувався із професором історії витончених мистецтв віденської Академії мистецтв Г. фон Тальбергом, якому завдячував багатьма вказівками й порадами [35, с. 173–174].

Перебуваючи в Лондоні у березні 1858 р. П.В.Павлов декілька разів відвідав О.І.Герцена та М.П.Огарьова, прочитав у їхньому домі кілька лекцій з російської історії.

Виразна характеристика особистості професора Павлова у цей період належить В.О.Португалову: "Він тоді тільки що повер-

нвся з Європи, із Парижа і Лондона. Його оповіді про Європу, про особисті зустрічі викликали у нас захоплення, і він невдовзі став нашим кумиром, нашим ідолом, котрого ми обожнювали, захоплювалися ним, любили самовіддано. Школа Павлова і його спілкування з нами, учнями. Він вчив нас моральності і більш за все своїм прикладом. Своєю надприродною людяністю, лагідністю, відсутністю всяких низьких пристрастей. Розмова тиха, плавна, виразна, логічна, а часом іронічна, добродушна посмішка рідко сходила з його вуст. Павлов був поважний вчений, мислитель, мудрець, народний вітія. Це з усім тим був невичерпний кладезь знань. Син селянки, Павлов глибоко співчував усім реформам і готовий був душу свою покласти за щастя рідного народу. Ми, молодь, тоді вперше у спілкуванні із Павловим осягнули, що означає любити свій народ. Усі наступні покоління інтелігенції в Росії не можуть бажати кращої і більш довшеної постаті, ніж та, якою був Платон Васильович Павлов" [36, с. 252–256].

Обстоюючи демократичні погляди на історію та необхідність освіти для народу, при підтримці попечителя Київського учбового округу у 1858–1861 рр., видатного вченого-хірурга М.І.Пирогова (1810–1881), П.В.Павлов керував організацією перших недільних шкіл у Києві для трудового населення міста [37, 11, 15]. Недільні школи з'явились у Києві з ініціативи членів Київського таємного товариства. Думка про їх організацію належала студенту історико-філологічного факультету, члену Київського товариства Феодосію Вороному.

14 вересня 1859 р. група студентів із 17 чол. (Ф.Вороний, Я.Бекман, В.Португалов та ін.) звернулась до попечителя із проханням дозволити їй відкрити недільну школу. Останній, погодивши це питання із Міністерством народної освіти і київським генерал-губернатором, дозволив студентам відкрити недільну школу в помешканні Києво-Подільського дворянського училища [38]. В тому ж році у Києві було відкрито ще дві школи (у Старому місті й на Новій будові) [39, 41].

Енергія професора Павлова та його дружні стосунки з київським студентством стали запорукою успішної діяльності шкіл. Вчений був щиро й глибоко переконаний, що розповсюдження знань поступово трансформує російське полуазіатське суспільство, молодь шукала у недільних школах революційного збудника.

Через свої погляди історик був під наглядом [40], але нічого підозрілого в його діяльності знайти не змогли. Проте наказом

Міністерства народної освіти від 11 грудня 1859 р. ординарний професор П.В.Павлов був призначений членом Петербурзької археографічної комісії із звільненням від посади у Києві [41]. У листі до попечителя він пояснював своє бажання перейти на службу до Петербурга хворобливістю здоров'я, шкідливим впливом на нього київського клімату та сімейними обставинами [42, с. 119–29].

У прощальній лекції студентам Київського університету професор Платон Васильович Павлов підсумував свої погляди, розуміння історичного процесу, місце і роль молодого покоління у ньому. Вчений відзначив, що історія як суспільна наука повинна сприяти формуванню реальної самосвідомості та викорінювати забобони. Наголосив, що у своїх лекціях намагався розкрити загальні закони розвитку, тому що через усвідомлення руху та взаємозв'язку розвитку суспільства стає зрозумілим сучасне та майбутнє. Підсумував, що російська історія відноситься до історії європейської, подібна до цієї материкової, всесвітньої європейської історії, що на Русі також був родовий побут та патріархально-конституційні основи, які знищила централізація, а освіта, що спочатку була знаряддям уряду, згодом відродила суспільство, створила суспільну думку та свідому інтелігенцію [43, с. 265–266].

"В історії європейських держав, – виголосив вчений, – ми помічаємо, що коли старі установи виявляються недієздатними, настає переворот, спочатку розумовий, потім матеріальний, – енциклопедисти та революція. Такий час переживаємо зараз і ми. Звичайно, доба Людовіка XIV для нас вже відійшла. Це було царювання Катерини II та Олександра I до 1812 р. Тоді розкрилося все найкраще, що тільки міг дати порядок, створений централізацією, потім почався його моральний занепад і до великих розмірів, до вищої точки дійшов у царювання Миколи I. Ми чекаємо вже перебудови на більш сучасних основах. Селянське питання поставило нашу історію так, що у неї два виходи – реформа чи революція" [44].

Просвітник-"шестидесятник" П.В.Павлов вважав, що в історії протесту завжди велику роль відігравали суспільна думка, література та університети, а у майбутньому кожен університет повинен пов'язати свою діяльність з усіма життєвими основами свого краю, інтелігенція якого повинна сприяти його відродженню, студенти – стати провідниками знань та корисних понять суспільства. Обов'язком університетської молоді є зближення вищих класів із нижчими, бо тільки передаючи освіту останнім, дворянство може спокутувати хибність своїх діянь [45, с. 266].

Відзначимо, що цей своєрідний заповіт, який відзеркалював нагальні потреби часу, втілювався в життя свідомою частиною київської університетської молоді у створенні та роботі перших недільних шкіл, діяльності прогресивної української інтелігенції у Старій громаді, наукових установах Києва, широким дослідженням українського минулого науковою школою істориків Київського університету взагалі, створенням київської документальної школи істориків під керуванням В.Б.Антоновича з 70-х років XIX ст. зокрема.

"У нас, – підсумовував П.В.Павлов, – серед глибокої пітьми, серед безнадійної діяльності, вони (університети – О.Т.) складають єдиний порятунок; лише одні університети світять ніби маяки" [46, с. 266].

Розмаїтість промов на прощальному вечері 14 грудня 1859 р., який влаштували студенти і викладачі П.В.Павлову перед його від'їздом до Петербургу, свідчила про багатосторонню діяльність і незліченні заслуги "київського Грановського", якому університетська молодь довіряла переконання, характер і напрям думок, від якого набирала знань з усіх сфер. Студент Левченко звернувся до вченого із проханням бути кореспондентом між Київським і Петербурзьким університетами, діяти від імені першого в їх зближенні, організації у північній столиці недільних шкіл і встановленні зв'язку між ними та київськими школами. Вчений прийняв пропозицію, у Петербурзі став енергійним організатором недільних шкіл [47, с. 267–271].

Підсумуємо, що викладацька діяльність Платона Васильовича Павлова у Київському університеті у 1847–1859 рр. сприяла формуванню широкого світогляду київського студентства, зокрема молодих істориків, усвідомленню ними загальнолюдських законів розвитку суспільства, просвітництва, суворо-критичного, науково-системного методу дослідження історичного процесу. Вчений вплинув на формування школи істориків Київського університету, сформувавши свій напрямок наукової школи.

Література

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета Св.Владимира (1835–1884) // Складений і виданий під ред. проф. В.С.Іконнікова. – Київ, 1884. – 816 с. – С. 533–537.
2. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі ЦДІАУК), ф. 707 – канцелярії попечителя Київського усьогового округу, оп. 13, спр. 257, арк. 1, 4, 7.
3. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 16, спр. 118, арк. 3.

4. ЦДАУК, ф. 707, оп. 18, спр. 618, арк. 5. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 858, арк. 1; спр. 95, арк. 3.
5. ЦДАУК, ф. 707, оп. 50, спр. 38, арк. 3; оп. 21, спр. 6, арк. 114, 225, 262; оп. 22, спр. 512, арк. 69; оп. 23, спр. 274, арк. 31; оп. 24, спр. 41, арк. 27; спр. 333, арк. 44–45; Державний архів міста Києва (далі ДАК), ф. 16 – університету Св.Володимира, оп. 469, спр. 69, арк. 25.
6. Павлов П.В. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. – М., 1850. – 132 с.
7. Лемке М. Дело профессора Павлова // Очерки освободительного движения 60-х годов. – СПб., 1908. – С. 7–13. – С. 8.
8. Пипін А.Н. Характеристики литературных мнений от 20-х до 50-х годов. – СПб., 1873. – 514 с. – С. 194–195.
9. Бестужев – Рюмин К.Н. С.В. Ешевский: Биографический очерк // Ешевский С.В. Сочинения по русской истории. – М., 1900. – 403 с. – С. XXVII.
10. Костомаров М.І. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.- биогр. очерк В.А.Замлинского; Прим. И.Л. Бутича. – 2-е изд. – К.: Изд-во при Киев ун-те, 1990. – 736 с. – С. 551.
11. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 88, арк. 22–23.
12. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 858, арк. 1.
13. Вороной Ф.Я. Передмова / Лашнюков И.В. Пособие к изучению русской истории критическим методом. – С. VI.
14. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 855, арк. 21.
15. Романович-Славатинський О.В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832–1884 г. // Вестник Европы. – 1903. – Ч. 1. – С. 167–169; Ч. 2. – С. 609–638. – С. 371–372.
16. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 88, арк. 22–23; спр. 97, арк. 24; спр. 115, арк. 25; спр. 112, арк. 24; спр. 127, арк. 14; оп. 469, спр. 119, арк. 1.
17. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб., 1864–1904. – Т. II, отд. 27. – С. 1041–1047, 1044.
18. Наставление ректору и деканам юридического и первого отделения философского факультетов. 24 октября 1849 г. // Русская старина. – 1872. – Ч. 10. – С. 448–450.
19. Романович-Славатинський О.В. Вказана праця. – С. 627.
20. ДАК, ф. 16, оп. 469, спр. 72, 2 арк.; оп. 465, спр. 857, 4 арк.
21. Романович-Славатинський О.В. Жизнь и деятельность Н.Д.Иванишева, ректора университета Св.Владимира и вице-председателя Киевской археографической комиссии. – СПб., 1876. – VIII розділ. – С. 203–320. – С. 144.
22. Еймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох: от России крепостной к России капиталистической. – М., 1985. – 349 с. – С. 52.
23. Ренненкампф М.К. Киевская университетская старина // Русская старина. – 1899. – Ч. 7. – С. 34–49.
24. Биографический словарь.... – С. 760–777.
25. Там само. – С. 97–103.

26. Там само. – С. 74–84.
27. Авсеенко В.Г. Школьные годы.: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862 // Исторический вестник. – 1881. – Ч. 4. – С. 707–734, с. 723.
28. Еймонтова Р.Г. Ученый – просветитель П.В.Павлов (60-е годы XIX ст.) // Исторические записки. – 1986. – Т. 113. – С. 208–249, с. 233.
29. Романович-Славатинський О.В. Моя жизнь и академическая деятельность // Вестник Европы. – 1903. – Ч. 2. – С. 619.
30. Там само.
31. Цит. за: Еймонтова Р.Г. Ученый-просветитель П.В. Павлов. – С. 220.
32. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 22, спр. 50, арк. 20, 20 зв.
33. Там само, арк. 18, 18 зв.
34. Там само, арк. 19.
35. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 119, арк. 173–174.
36. Португалов В.О. Ученик об учителе. – С. 252–256. Додаток // Еймонтова Р.Г. Ученый-просветитель П.В.Павлов (60-е годы) // ИЗ. – 1986. – Т. 113
37. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 25, спр. 352, арк. 11, 15.
38. Пирогов М.І. О воскресных школах // Избранные педагогические сочинения. – М., 1985. – С. 301–309. Він же. Уведомление ректору университета о разрешении открыть ежедневную бесплатную школу для начального образования // Там же. – С. 309. Він же. Письмо к генерал – губернатору И.И.Васильчикову 24.09.1859 г. Об открытии в Киеве воскресных школ // Там само. – С. 409. Він же. Письмо 21.11.1859 г. О воскресных школах // Там само. – С. 409–410. Він же. О надзоре за воскресными школами // Там само. – С. 410–411.
39. Суспільно-політичний рух на Україні в 1856–1862 рр. // 36. Док. і матер. – К., 1963. – Т. I. – 387 с. – С. 41.
40. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 810, спр. 185, арк. 171–173, 175, 176, 181, 189, 221, 222, 248.
41. ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 864, арк. 5. ЦДІА України, ф. 707, оп. 291, спр. 9, арк. 87.
42. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 25, спр. 376, арк. 1.; Чесноков В.І. Министерство Просвещения и "дело" профессора П.В.Павлова / Правительственная политика и историческая наука России 60–70-х гг. XIX в. Исследовательские очерки. – Воронеж, 1989. – 208 с. – С. 119–129.
43. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 810, спр. 281, арк. 157–158; Прощальная лекция пр. П.В.Павлова, студентам Киевского университета, зачит. в декабре 1859 г. // ИЗ. – 1955. – Т. 52. – С. 265–266. Додаток // Барабой А.З. Харьковско – киевское тайное революционное общество 1856–1860 гг.
44. Павлов П.В. Прощальная лекция.... – С. 265–266.
45. Там само. – С. 266.
46. Там само. – С. 266.
47. Ястребов Ф. Революционные демократы на Украине. – К., 1960. – 306 с. – С. 269–271.